تایپۆلۆجیای زمانی کوردی

ئەم باسە لە گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی
ژمارە (٦)ی ساڵی (٢٠٠٧) دا بڵاوکراوەتەوە

هەزاران زمان لەسەر رووی ئەم زەمینە هەیە . هەندێ لەم زمانانە لێك دەکەن و هەندێ جیاوازن . هەر لە کۆنەوە زمانەوانان بیریان لە لێکچوون و جیاوازیی نێوان زمانان کردووە .

زمانەوانی ئەڵەمانی ویلهێلم ڤۆن هەمبۆڵدت (١٧٢٦ ـ ١٨٣٥) زمانانی جیهانی دابەش کردە سەر سێ تایپ (جۆر) بە پێی سرۆشتنی دارشتنی وشەکانیان. بەمە رێبازی پۆلکردنی تایپۆلۆجی لە زمانەوانییا سەری هەڵدا. زمانەکان دەشێ لە هەموو ئاستەکاندا بەراورد بکرێن. یەکێ لەم ئاستانە (مۆرفۆلۆجیا)یە. مۆرفۆلۆجیا لە یاساکانی دارشتنی وشە لە زمانا دەکۆڵێتەوە.

مۆرفیم کەرەسەی خاوی دارشتنی وشەیە ، بچووکترین دانەی واتاداری زمانە رۆڵێکی لە رێزمانا دەخرێتە پاڵ ، لە فۆنیمێ یا زیاتر پێك دێت. بۆ نموونە رستەی :

بەرخە جوانەکە ئاو دەخواتەوە

لەم چوار وشەیە پێك هاتووە (بەرخە – جوانەکە– ئاو – دەخواتەوە)

وشەی یەکەم (بەرخە) لەم مۆرفیمانە پێکهاتووە:

١ـ (بەرخ) یەك مۆرفیمە، لە چوار فۆنیم پێك هاتووە. یەك واتای هەیە

٢ـ (ـە) مۆرفیمێکە لە یەك فۆنیم پێك هاتووە، دەوری لە رێزمانی کوردی یا لێکدانی ناو و ئاوەڵناوە کەر ناوەکە ئامرازی پێناسینی لە گەڵا دەرکەوت.

وشەی دووەم (جوانەکە) لەم دوو مۆرفیمە پێکهاتووە:

١ - (جوان) لە چوار فۆنیم پێك هاتووە و واتایێك دەبەخشێ .

٢ - (ەکە) لە سێ فۆنیم پێك هاتووە ، ئامرازی پێناسینە.

وشەی سێ یەم (ئاو) لە یەك مۆرفیم پێکهاتووە: لە دوو فۆنیم (a:w) پێکهاتووە.

وشەی چوارەم (دەخواتەوە)

١ - (دە) لە دوو فۆنیم پێکهاتووە، ئامرازی بەردەوامییە.

٢ - (خۆ) لە دوو فۆنیم پێکهاتووە، رەگی کاتی ئیستای داهاتووی (خواردن) ـە.

٣- (ات) لە دوو فۆنیم پێکهاتووە. راناوی رێکەوتنە، کەسی سێیەمی تاك (ئەو) دەگەیێنێ.

٤ - (ەوە) لە سێ فۆنیم پێکهاتووە. مۆرفیمێکی وشە دارێژە.

وشەکانی زمان لە رووی پێکهاتنی مۆرفۆلۆجییەوە و پەیوەندیی مۆرفیمەکان بە یەکتر لەناو چوارچێوەی وشەدا سێ جۆرن.

یەکەم — ئەو وشانەی لە زیاتر لە مۆرفیمێك پێك دێن، مۆرفیمەکانی بەرێز پێکەوە دەلکێن و قالبی هەر یەکەیان بە ئاسانی دەستنیشان دەکرێت و لێك جیا دەکرێنەوە ، وەك:

نەمامەکەتم / نەمام - ەکە - ت - م

دابڕینەوە / دا - بڕ - ی - ن - ەوە

دووەم - ئەو وشانەی لە زیاتر لە مۆرفیمێك پێك دێن و مۆرفیمەکانی لەناو یەکتردا تواونەتەوە و قالبەکانیان دەستنیشان ناکرێن و لێك جیا ناکرێنەوە. وەك وشەی (هات) کە لەم سێ مۆرفیمە پێك هاتووە:

١ - رەگی داهاتووی لە (هاتن) وەرگیراو.

٢ - مۆرفیمی نیشانەی کاتی رابردوو.

٣ - راناوی کەسی سێیەمی تاکی بەرامبەر (ئەو).

هەرگیز قاڵبی ئەم مۆرفیمانە لە ناو ئەم وشەیە دەست نیشان ناکرێن بەپێچەوانەی وشەی (هێنای) کە لەم مۆرفیمانە پێك دێت :

١ - (هێن) (رەگی کاتی داهووتووی لە چاوگی - هێنان - ەوە وەرگیرا.

٢ - (ا) مۆرفیمی کاتی رابردوو.

٣ - (ی) راناتوی لکاوی کەسی سێیەمی تاك (ئەو).

سێیەم ــ ئەو وشانەی لە تاکە مۆرفیمێك پێك دێت و هەرگیز رێگە نادەن هیچ مۆرفیمێکی تریان پێوە بلکێ وەك (بۆ ــ تا ــ بەڵام)

لە هەموو زمانێکا هەرسێ جۆر داڕشتن بەرچاو دەکەوێ ئەوەندەیە رێژەی جۆرێکیان لەوانی تر پترتر دەبێ رێژەی جۆرێکی تر بە پلەی دەەوم دێ ئەویتریان پە پلەی سێیەم.

زمانەوانی ئەڵەمانی ویلهێلم ڤۆن هەمبۆڵدت (١٧٢٦ ــ ١٨٣٥) زمانانی جیهانی دابەش کردە سەر سێ جۆر بە پێی سرۆشتنی پێکهاتنی مۆرفیمی وشەکانی.

١- ئەو زمانانەی زۆربەی وشەکانیان لە جۆری یەکەمە ناونرا agglutinative (نووساو). وەك یابانی و تورکی و سواهیلی

٢- ئەو زمانانەی زۆربەی وشەکانیان لە جۆری دووەمە ناونرا Fusionalیا Inflecting (تواوە) لاتینی و یۆنانی

٣- ئەو زمانانەی زۆربەی وشەکانیان لە جۆری سێیەمە ناونرا Isolating یا analytic(دوورەپەرێز). وەك چینی و بورمی

دوایێ و له ئەنجامی لێکۆڵینەوە و بەراورد کرنی ژمارەیێکی زۆر له زمانانی جیهان به پێی ئەم بنەمایه له بواری بەراوردیی Typology دا، دوو جۆری تر دەستنیشان کران که ئەمانەن:

٤ـ زمانی Incorporating یا Polysenthetic (فرەمۆرفیمدار): ئەمه تایپێکه له agglutinative. ئەوەندەیه وشەی وای تیایا ژمارەی مۆرفیمەکانی زۆرن و دەشێ رستەی تەواوی تیا له قاڵبی وشەیەکدا دارێژرێ.

٥ـ زمانی ناوگری Infix لەم جۆرە زمانەدا مۆرفیمەکان دچنه ناو یەك و رەگی یەکتر دەسمن. قاڵبی هەر یەکه له مۆرفیمەکان به روونی دەستنیشان دەکرێ. زمانی عەرەبی لەم تایپەیه. بۆ نموونه رەگی (ع – م – ل –) ریزه بزوێنی وەك (ـە – ـە) تێهەڵکێشی بۆشایی یەکەم و دووەم بکرێ , دەبێته (عەمەل) واتا (ئیش). ئەگەر ریزه بزوێنی (ـە – ـە ـە) تێهەڵکێشی بۆشایی یەکەم و دووەم و سێیەم کرا دەبێته (عمل ـ عەمەله) واتا (کردی). ئەگەر (ا – ی) خرایه بۆشایی یەکەم و دووەم دەبێته (عامل ـ عامیل) واتا (کرێکار) و ... بەم جۆرە دەیان ئیحتیمالی تر هەیه.

په شیکردنەوەی زمانی کوردی له ئاستی مۆرفۆلۆجیدا له ژێر تیشکی ئەم پێوانانەی سەرەوە دەرئەکەوێ که کوردی زمانێکی پۆلۆسینسیتیکه به تایبەتی له وشه مۆرفۆسینتاکسییەکاندا که تیایاندا رستەیێکی تەواو له قاڵبی تاکەوشەیەکدا دادەرێژرێ. وەك له (رامانن‌ەگرتبوویت ـ ئێمه تۆمان رانەگرتبوو). که لەم نۆ مۆرفیمانه پێکهاتووە (را – م – ان – نه – گر – ت – ب – وو – یت).

سەرچاوەکان

Amin. W.O (1976) Some fundamental rules of Kurdish Syntax
Structure. London.
Amin. W. O (1979) Aspects of the verbal Construction in Kurdish. Thesis
presented to the University of London.
Bazel, C.E. (1958) Linguistics Typology. London.
Matthews, P. H. (1970) Morphology. Cambridg University press.
Robinsm R. H. (1971) General Linguistics – Longman. London.
وریا عمر أمین (١٩٨٦) مردنی وشە . گۆڤاری کاروان. ژمارە ٤٥
ل٨-١٤. هەولێر.

ملخص البحث

التصنيف النمطى للغة الكردية

يهدف التصنيف النمطي في علم اللغة الى تصنيف اللغات الى مجاميع على اسس اوجه التشابه فيما بينها في واحدة او اكثر من مستويات التحليل.

العالم اللغوي الالماني وليم فون همبولدت (١٧٦٨ – ١٨٣٥) هو اول من صنف لغات العالم الى ثلاث مجاميع وفقا لنمط علاقة الوحدات الدلالية ضمن بناء الكلمة. وهي:

١ – اللغات اللاصقة – تتكون كلماتها من عدة وحدات دلالية يمكن تحديد تركيب وحداتها الدلالية والفصل فيما بينها.

٢ – اللغات الذائبة – تتكون كلماتها من عدة وحدات دلالية لا يمكن تحديد تركيب وحداتها الدلالية والفصل فيما بينها.

٣ – اللغات العازلة – تتكون كل كلمة فيها من وحدة دلالية واحدة لا تسمح لاية وحدة دلالية اخرى بالالتصاق بها.

وأخيرا اضيف نمطان آخران وهما:

٤ – اللغات المخترقة .

٥ – اللغات المتسلسلة.

بدراسة اللغة الكردية على ضوء هذه الانماط تستنتج بأنها من اللغات المتسلسلة.

Abstract

The Typology of Kurdish Language

Typological Linguistics is an attempt to classify the languages of the world into groups in terms of their similarities. It can operate at all Linguistic levels (Syntax – Morphology … etc).

First Typological classification was proposed by Wilhelm von Humboldt (1768 – 1835). He established three main groups of languages on word structure grounds.

1 – Agglutinative languages, in which words contain a linear sequence of morphemes, as in English, Turkish, Kurdish.

2 – Fusional languages (Inflectional), in which words typically contain more than one morpheme, but there is no one to one correspondence between these morphemes and their liner sequence the word contains, as in Sanskrit.

3 – Isolating languages, in which its words are invariable, as in Chinese and Southeast Asian languages. Recently two other types have been suggested which are:

4 – Infixing languages in which one affix is added within a root or stem, as in Arabic.

5 – Polysynthetic or (Incorporating) languages in which the words demonstrate morphologically complex and long word forms.

Analysis proves that Kurdish Language falls within polysynthetic type.